

**Sgwrs rhwng Dr T. Robin Chapman
a Dr Dafydd Sills-Jones**

**‘Ar wasgar hyd y fro’:
arbrawf mewn darllen
rhyngddisgyblaethol**

Rhif 9 Rhagfyr 2011 • ISSN 1741-4261

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

'Ar wasgar hyd y fro': arbrawf mewn darllen rhyngddisgyblaethol

Sgwrs rhwng Dr T. Robin Chapman a Dr Dafydd Sills-Jones

Yn ystod haf 2010, fel rhan o brosiect gan Dr T. Robin Chapman a Dr Dafydd Sills-Jones, holwyd Cymry o bob cenedlaeth a chefnidir am gerddi T. H. Parry-Williams, yn y Llyfrgell Genedlaethol ac ar faes yr Eisteddfod. Y fformat oedd gofyn i bawb ddewis cerdd, ei darllen ar goedd, ac egluro wedyn pam y'i dewiswyd mewn cyfweiliad penagored. Y bwriad oedd ymchwilio i statws cyfredol cerddi T.H. Parry-Williams, drwy ddadansoddi gwahanol ddarlleniadau yn ôl rhesymeg a pherfformiad. Er na cheisiwyd sampl gynrychioliadol wyddonol, llwyddwyd i ddenu darllenywyr o'r ddau ryw, o wahanol rannau o Gymru, ac o bob oed rhwng yr ugeiniau cynnar ac wedi ymddeol.

Roedd disgwyl i'r prosiect godi cwestiynau ynglŷn â derbyniad cerddi T. H. Parry-Williams ymysg y cyhoedd a gymerodd ran yn yr arbrawf. Pwy fyddai'n dewis pa gerdd? Sut byddai perfformiadau gwahanol o'r un gerdd yn goleuo gwahaniaethau daearyddol, neu rhwng cenedlaethau? Beth fyddai'r berthynas rhwng perfformiadau a'r rhesymau a'r straeon a gododd yn y cyfweiliadau? Yn ogystal, roedd cwestiynau methodolegol i'w datrys ar draws gagendor rhyngddisgyblaethol. Sut byddai technegau clyweledol a llenyddol yn cyd-fynd? Sut byddai modd dadansoddi'r darlleniadau, heb ddilyn y trywyddau deongliadol arferol?

Cynhaliwyd arddangosfa o'r cyfweiliadau ym mis Rhagfyr yr un flwyddyn ar ffurf cyfres o sgriniau fideo yn dangos y cyfweiliadau hyn yn gyfochrog a chyfamserol (gweler [Sills-Jones, 2010a](#)). Er bod y prosiect yn perthyn i ddau draddodiad dadansoddol tebyg, sef dadansoddi llenyddiaeth, a dadansoddi ffilm, roedd yr arddangosfa yn eu hasio drwy drydydd traddodiad, a amlygwyd yng ngweithiau celf fideo megis gosodiadau clyweledol 'Forty Part Motet' (Janet Cardiff, 2001), a 'Videos Transamericas' (Juan Downey, 1976). Roedd y modd arddangosol/dadansoddol hwn felly'n her i'r ddau ymchwilydd, ac yn siwrnai ddyfeisgar i barth methodolegol newydd.

Er bod yr ymchwilywyr yn gytŷn ynglŷn â chwestiwn ymchwil sylfaenol y prosiect, sef ceisio asesu lle T.H. yn y diwylliant Cymraeg bymtheng mlynedd ar hugain a rhagor wedi ei farw,

daeth yn amlwg wrth iddynt gydweithio eu bod yn gwneud hynny ar sail cysyniadau tra gwahanol am arwyddocâd y dulliau a ddefnyddiwyd a'r canlyniadau a gaed. Mae cefndir Robin Chapman mewn llenyddiaeth Gymraeg ddiweddar. Mae gan Dafydd Sills-Jones brofiad o weithio ym maes cynhyrchu ffilmiau dogfen, ac mae'n ymddiddori mewn agweddau perfformiadol ar gynrychiadau o'r fath.

Yr hyn sy'n dilyn yw epillog lle y defnyddir tir cyffredin y cywaith i esbonio eu dulliau wrth ei gilydd – ac i'w hunain. Y gobaith yw y bydd yn fodd nid yn unig iddynt ddweud rhywfaint am ein dwy ddisgyblaeth, ond y bydd yn ffordd i archwilio'r tyndra (creadigol) mewn cydweithio rhyngddisgyblaethol yn fwy cyffredinol.

TRC: Diolch, Dafydd, am gael cychwyn. I mi, prosiect oedd hwn am yr hyn y mae theori lenyddol yn ei alw'n dderbyniad (*reception*), sef y syniad mai'r darllenydd – neu gymunedau o ddarllenywyr – sy'n creu ystyr llenyddiaeth. Doedd gen i ddim cymaint o ddi-ddordeb, felly, yn y dull fel y cyfryw. Roedd gofyn i bobl berfformio'r cerddi a sôn amdany'n nhw o flaen camera, i mi, yn ffordd hwylus a chyflym o gael ymateb gan groestoriad o bobl nad oedd ganddyn nhw mo'r amser na'r hyder efallai i roi pin ar bapur.

Eilbeth hefyd oedd y ffaith mai T.H. oedd y bardd, ac nid rhywun arall. Unwaith eto, roedd yn ddewis hwylus yn yr ystyr bod nifer da o bobl yn gwybod am ei waith. A'r un modd gyda'r union gerddi a ddewiswyd. Fy niddordeb i oedd ymateb y darllenywyr i'r graddau bod hwnnw'n dweud rhywbeth am eu hagwedd tuag at swyddogaeth llenyddiaeth – fel therapi neu fynegiant dirprwyol neu gatharsis neu addurn neu beth bynnag. A bod hynny yn ei dro, wrth gwrs, yn dweud rhywbeth am y diwylliant sydd wedi gwneud iddyn nhw feddwl fel yna. Mae'n debyg dy fod di wedi dod at y peth o gyfeiriad gwahanol braidd?

DSJ: I raddau. Roeddwn innau'n ceisio dyfalu rhywbeth ynglŷn â darlenniad cyfoes T. H. Parry-Williams, a hynny yn rhannol ar ôl synnu at boblogrwydd annisgwyl grŵp Facebook ar y bardd a sefydlais i yn 2009 (gweler [Sills-Jones, 2010](#)).

Roedd y llwyddiant yma – dros 70 o aelodau mewn ychydig fisoedd heb unrhyw anogaeth heblaw sefydlu grŵp – yn dangos bod yna gynulleidfa i T.H. Roedd y gynulleidfa yn cynnwys pob oedran, ac roedd nifer wedi gadael atgofion ac adweithiau i waith T.H. ar y safle. Roedd y gynulleidfa yn dangos felly eu bod nhw'n barod i fynd allan i'r tiriogaethau diwylliannol digidol i chwilio amdano. Roedd hyn yn gwneud imi deimlo bod T.H. wedi neidio rhyw agendor cyfryngol ac amserol, bod ei waith yn 'fyw' mewn modd na ellir ei amgyffred drwy dynnu llyfr oddi ar sillf a'i ddarllen mewn tawelwch unigol. Dyma pryd y daeth y syniad o berfformio; roedd ymaelodi yn y grŵp yma yn weithred gyhoeddus o ryw fath, ac efallai y dylwn innau ddilyn yr *impulse* yma a gwneud y gorau o'r defnydd o T.H. yn yr hyn oedd yn ymddangos yn ddefod newydd gyhoeddus/breifaf.

Roedd hyn yn ogystal yn taro tant methodolegol a disgyblaethol. Roeddwn i'n teimlo bod yna derfyn i'r driniaeth Leavisaidd fywgraffyddol, yn enwedig o ystyried oed nifer o'r gynulleidfa newydd 'ma. Roedd terfyn hefyd i geisiadau i ddilyn seicoleg T.H. fel rhyw asgwrn cefn i ddehongliad cyffredinol ac absoliwt o'i waith, neu fel agoriad i ryw gymhelliad cudd y tu ôl i'w waith. Doedd y cwestiwn 'Pwy oedd T.H.?' ddim yn un diddorol, na chyfredol, felly. Cwestiwn mwy diddorol oedd rhywbeth tebycach i 'Pwy yw T.H.', sef teitl y prosiect a'r arddangosfa.

Rwy'n cofio inni ddod at ein gilydd oherwydd y ddrwgdybiaeth yma ynglŷn â dadansoddiadau bywgraffyddol a seicdreiddiol – ydy hynny'n deg?

TRC: Ydy. Roedd hynny gennym ni'n gyffredin. Roeddwn i newydd draddodi darlith ar yr ysgrifau, fel mae'n digwydd. Mi gefais i, wrth ddarllen gwaith beirniaid eraill arnyn nhw, fod dau beth yn digwydd o hyd. Yn gyntaf, roedd yna duedd i ddarllen yr ysgrifau fel petaen nhw'n dadlennu rhywbeth am T.H. y dyn. Dyna'r duedd fywgraffyddol/seicdreiddiol rwyf ti'n sôn amdani, yntê? Bod y gwaith yn fath o therapi a bod modd deall y gwaith trwy wybod am ei ddyddiau ysgol anhapus ym Mhorthmadog neu ei heddychiaeth neu ei anffyddiaeth ac yn y blaen. Ond ar ben hynny, mi sylwais i ar ail duedd ymhlith ei feirniaid: bod y darlenniadau 'dyneiddiol' yma – yr awydd i ganfod y dyn yn y deunydd neu'r tu ôl i'r deunydd – fel haen o defflon amdano. Doedd theori ddim yn glynu, rywsut. Roedd darlenniadau ôl-drefedigaethol a strwythuraidd a ffeminyddol i gyd yn terfynu trwy ddweud, 'Ond mae T.H., yn y pen draw, yn ddyn arbennig, teimladwy, dwys, myfyrgar.'

Y dasg a osodais imi fy hun yn y ddarlith oedd gweld a oedd modd gwneud synnwyr o'r ysgrifau heb ddweud dim am ei bersonoliaeth a'i hanes. Felly, mi ddarllenais i'r ysgrifau fel cyfres o gynigion gan T.H. ar ddeall y berthynas rhwng gair ac ystyr. Wn i ddim a lwyddais i – mater i bobl eraill ydy hynny – ond mi wn i hyn: doedd y dechneg yna ddim yn addas i'r cerddi. Felly, pan ddaeth y gwahoddiad i weithio ar y prosiect, ac ystyried y cerddi trwy gyfrwng eu lle ym mywyd a phrofiad ei gynulleidfa gyfoes, mi neidiais at y cyfle.

Neidio, ie, ond naid betrus oedd hi, oherwydd roeddwn i'n tybio y byddet ti, fel dyn ffilm a pherfformio, yn dod at y peth o gyfeiriad gwahanol braidd i mi. Mi soniaist ti yn gynharach

am 'berfformio', a'm dealltwriaeth i o'r term yng nghyd-destun y safle Facebook ydy bod hynny'n golygu rhannu straeon ac ymatebion. Fedri di ddweud rhagor?

DSJ: Medraf, gyda phwyll. I gyfeirio yn uniongyrchol at dy bwynt ynglŷn â'r berthynas rhwng gair ac ystyr heb sôn am bersonoliaeth T.H., mae yna berygl. Gall hwn wedyn fod yn sôn am air ac ystyr heb dystiolaeth y tu allan i ffrâm ddamcaniaethol y dadansoddwyr.

Yr hyn rwy'n ei olygu yma yw nid symud tuag at ryw fywgraffiadu gor-symbl, ond cydnabod bod personoliaeth T.H. yn bwrw cysgod hir dros ei dderbyniad.

Yr hyn a gynigir gan osgo perfformiadol yr ymchwil oedd y posibilrwydd o ddefnyddio T.H. fel porwr i ganfod meddyliau'r darllenwyr, a thrwy wneud hynny, byddai modd creu 'map' neu efelychiad o'r ystyr, yn hytrach na dadansoddiad llinol.

Wrth gwrs, mae yna duedd yn fy nisgyblaeth i weld popeth fel perfformiad, a dwi ddim yn sicr bod hynny wastad yn ddefnyddiol. Ond yn y cyd-destun yma, roedd yn gwneud synnwyr. Roedd y wefan Facebook yn rhoi cipolwg ar y ffordd y defnyddiwyd T.H. gan ddarllenwyr. Roedd yna awgrym fod y darllenwyr i ryw raddau yn perfformio'u hochr TH-aidd drwy'r wefan; bod y gofod preifat/cyhoeddus yn galluogi'r asiad yma rhwng hunaniaeth a gwaith T.H. Felly roedd cyfle yma i gasglu fersiynau perfformiadwy cynulleidfa T.H., ac wedyn i greu rhyw efelychiad o bwy oedd T.H. i'r darlennydd cyfoes. Doeddwn i ddim yn ceisio gwneud unrhyw beth mwy absoliwt na diffiniol na hynny.

Cwestiwn arall oedd sut i wneud hynny, wrth gwrs!

TRC: Gair o hunangyfiawnhad cyn dod at y pwynt sylweddol. Yr hyn a oedd yn mynd trwy fy meddwl ar y pryd oedd rhoi prawf ymarferol ar yr hen syniad nad oes dim angen mwy na'r geiriau ar bapur i wneud synnwyr o lenyddiaeth. Does dim angen gwybod, er enghraifft, am fywyd yr awdur na'i weithiau eraill, nac am y cyfnod pan oedd yn sgrifennu. Mae'r testun yn ffynhonnell gyflawn a digonol ynddo'i hun. Felly mi es i ati i drafod yr ysgrifau gan ddal bod modd eu deall trwy graffu ar sut mae'r testun yn gweithio ar ei delerau ei hun. Fy newis i oedd y 'ffrâm ddamcaniaethol', yn bendant; ond eiddo T.H. oedd y geiriau y dewisodd eu cyfosod. A phwynt sydyn arall: doeddwn i ddim yn dal am foment mai fel yna yr oedd yr awdur yn bwriadu inni eu darllen. Byddai synio fel yna wedi tansellio'r holl fenter.

At y perfformio. Rwy'n credu bod y geiniog wedi disgyn – a hynny oherwydd dy gyfeiriad at 'efelychiad' ac at osgoi rhywbeth 'llinol'. Ai dweud yr wyt ti fod perfformio – a defnyddio term yr ydw i'n ei fathu – yn golygu creu darlun o 'dderbyniad polyffonig'? Hynny yw, casglu lleisiau amrywiol, lluosog, blith-draphlith at ei gilydd a gadael iddyn nhw siarad ar draws ei gilydd? Dyna hanfod y gwahaniaeth rhyngon ni. I mi, rhyw ateg neu atodiad oedd y gwaith gorffenedig. Ond i ti, roedd yn amlwg yn rhan hollbwysig.

DSJ: Wrth sôn am yr arddangosfa fideo, fuaswn i ddim yn dweud 'blith-draphlith', nac ychwaith 'direswm'; ond fe fyddwn i'n hapus gyda 'damweiniol'! O ran perfformio, rwy'n credu mai'r nod oedd ymgorffori gwybodaeth neu, efallai, ar ochr arall y geiniog, gwneud defnydd o'n gallu i ddeall gwybodaeth ymgorfforedig, mewn modd chwareus ond manwl-gywir.

TRC: Iawn. Wrth 'wybodaeth ymgorfforedig', rwy'n cymryd dy fod di'n sôn am ein gwybodaeth academaidd arbenigol: y bocs offer sy gennym ni'n dau, fel petai. Ond yr hyn y hoffwn i fod yn fwy sicr ohono ydy 'chwareus' a 'manwl-gywir'. Fedri di ddweud gair sydyn cyn mynd ymlaen am y berthynas yna rhwng y ddau?

DSJ: Dwi'n siarad yma yng nghyd-destun syniadau ôl-strwythuraidd (*post-structuralist*). Fel mae Nelson yn ei ddweud:

...play is a method of inquiry, aiming not to establish findings by way of data to support a demonstrable and finite answer to a research question, but to put in play elements in a bricolage which afford insights through deliberate and careful juxtaposition. (Nelson, 2006: 109)

Os oedd T.H. yn bod 'yn un lle yn gyfan oll', neu hyd yn oed os oedd 'cysgod craith' o'r corpws llenyddol i'w ganfod, efallai fod y lle hwnnw yng nghymuned ei ddarllenwyr cyfoes. Yn ysbryd Barthes felly, roedd angen canfod ffordd o aros o fewn y testun, sef 'testun' gwasgaredig, perfformiadol, damcaniaethol o sut mae T.H. yn cael ei ddarllen heddiw. Byddai cyf-weld a chreu trawsgrifiad wedi bod yr un mor ffôl ag anfon holiaduron, a byddai hynny wedi creu testun arall y tu allan i'r testun. Felly, bwriad y perfformio, o ran y perfformiadau gwreiddiol a'r arddangosfa fideo, oedd cais i gadw'r dadansoddiad a gwrthrych yr ymchwil yn yr un cyfrwng, ac felly yn yr un 'testun' neu ddisgwrs. Y gobaiith yn y pen draw oedd y byddai'r dadansoddwyr, wrth wyllo'r arddangosfa, yn perfformio'u

fersiwn eu hunain o'r darlleniad, ac yn cymryd rhan yn hanes y foment fel petai, yn hytrach nag eistedd ar y cyrion.

Wrth gwrs, mae'r esboniad yma'n seiliedig ar ddoethineb trannoeth. Ar y pryd, wrth ddyfeisio'r ymchwil, roedden ni'n dau megis perfformwyr mewn deialog, a'r deialog hwnnw o fewn rhyw (gyd-)destun perfformiadol yn y byd academaidd. Fe ddaeth ein gwybodaeth ymgorfforedig i'r wyneb wrth inni gymryd rhan mewn rhyw fath o ddilechdid, wrth i bendil ein cymhellion a'n greddfau ein harwain ni i greu methodoleg ymarferol.

Efallai ei bod hi'n werth inni olrhain y broses ddilechdidol honno? Sut y gwnaethon ni ddyfeisio, ac wedyn weithredu'r cynllun?

TRC: Os cofia i'n iawn, ti oedd piau'r syniad canolog, sef siâp neu 'olwg' y gwaith terfynol, y sgriniau a'r wynebau'n siarad; ni oedd yn gyfrifol am fformat penagored y cyfweiliadau; a'n syniad ni'n dau (ar ôl ambell gam gwag) oedd penderfynu eu cynnal yn y manau hynny (y Llyfrgell Genedlaethol, Maes yr Eisteddfod) a oedd yn gysylltiedig â rhyw agwedd ar fywyd T.H.

DSJ: Rwy't ti'n iawn am y parseli 'ma; mae'n medru bod yn rhwystr i ymchwil yn yr ystyr o geisio darganfod gwybodaeth newydd ac arwain eich sylw at gyfeiriadau eraill.

O ran yr arweinyddiaeth, mae'n wir mai fi a wnaeth gysylltu â thi, ond roedd yna reswm da iawn am hynny. Er bod gen i syniadau ynglŷn â sylwebu ar natur ddogfennol deunydd clywedol (mwy am hynny mewn munud), roedd angen arbenigedd llenyddol arna i, ac roedd angen partner arna i, sef ochr arall i'r deialog. O ran arbenigedd llenyddol, oedd 'na werth i'r cwestiynau yma? Oedd atebion hawdd, parod ar gael? Oedd yna waith mawr yn y maes yma yn barod, ynteu a oedd ymchwil o'r fath yn ddibwynt?

O ran deialog, roedd dy fewnbwn i'r broses o saernïo'r method cyfweliadol, ac felly ffurf yr arddangosfa fideo orffenedig, yn bwysig dros ben. Er enghraifft, rwy'n cofio ein treial yng nghaffi'r Cabin yn Aberystwyth gydag un o'ch myfyrwyr. Roedd yn glir bod llif o storiâu yn dechrau pan ofynnwyd cwestiynau reit syml ynglŷn â darlenniad o waith T.H., a bod arwyddocâd gwaith y bardd yn ymestyn i gorneli personol a theuluol, yn hytrach nag yn aros ar lwyfan 'llynyddol' cyhoeddus. O hynny y llifodd dy dechneg o ddefnyddio deialog wrth sgwrsio â'r darllenwyr yn y Llyfrgell Genedlaethol, techneg bwysig oedd yn osgoi cwestiynu gorsafonol a strwythuredig, ond oedd yn creu fframwaith y gall y darllenydd llyg ei ddeall. Rwy'n cofio eto gwranddo'n astud iawn ar y math o drywydd a ddilynaist ti wrth sgwrsio yn y Llyfrgell Genedlaethol, gan geisio dirnad a dilyn trywydd adwaith, chwilio am gliwiau, creu gofod disgrysiol. Ac mi es i ati wedyn i wneud rhywbeth tebyg ar Faes yr Eisteddfod.

TRC: Os oedd 'trywydd' gen i o gwbl, roedd yn ffordd osgoi o ryw fath. Roeddwn i'n awyddus iawn i beidio â gofyn y cwestiwn amlwg: 'Pam y gerdd yma?' Byddai hynny, mewn sawl achos, wedi lladd y cyfweliad yn syth bin. Felly, dyna pam yr holwyd yr holl gwestiynau am eu profiad cyntaf o ddarllen T.H., y darluniau sy'n dod i'r meddwl wrth ddarllen cerdd arbennig, eu hymateb i'r profiad o gael eu cyfweld ayb. Roedd pob ateb yn ddarn yn y jig-so, yn rhan o ryw 'Pam?' cyfansawdd.

O ran y prosiect ehangach, peth digon hawdd ei benderfynu oedd y fethodoleg. Roedd y dilechdid fymryn yn fwy cynnil. Rwy'n credu ein bod yn ceisio cyrraedd yr un man, ond yn ymwybodol ein bod yn dod ato o gyfeiriadau gwahanol. Roeddwn i'n disgwyl (ac i raddau roeddwn i'n iawn, rwy'n credu) y byddai darllenwyr llyg yn dweud cymaint am eu haddysg ac am y diwylliant y maen nhw'n byw ynddo wrth ymateb i'r gwaith ag am y gwaith ei hun. Roedd tipyn o sôn am 'berthnasedd' y cerddi, er enghraifft, ac ambell gyfeiriad at grefft; roedd y cerddi'n cael eu hystyried fel cyfrwng 'brogarwch' a 'Chymreictod' yn fwy cyffredinol. Mewn gair, roedd rhywbeth go ufudd a dof a diogel yno. Mae mwy gen i i'w ddweud am hynny, ond dyna ddigon am y tro.

DSJ: Diddorol. I mi, roedd yna fetatestun ar waith, a dyna oedd rhan o'r rheswm am fynd ar ôl y ffurf arbennig yma o 'sgwennu', neu 'arddangos' y deunydd mewn arddangosfa fideo. Fy nheimplad oedd bod yna seremoni wag wrth waith; bod brogarwch, perthnasedd ac ati'n codi i wyneb y sgysiau'n gyflym, ond bod yna gyrydiad neu anniddigrwydd o dan yr wyneb yma. Doedd T.H. ddim cystal â Waldo, neu R. Williams-Parry; pam, felly, y dewiswyd e? Roedd T.H. yn fardd a orfodwyd ar y gynulleidfa, yn enwedig y rhai iau, yn yr ysgol. Roedd ymylon saff a chyhoeddus T.H., wedi'u hymgorffori yn 'Hon', yn boblogaidd o fewn y sampl. Ar y naill law, roedd hi'n ddarlun o ddieithrwch (*alienation*) i raddau. Ond ar yr ochr arall, roedd yna gywair diddorol iawn i'r darllen a'r sgwrsio: yr un rhythmau geiriol a syniadol yn codi, yr un gân, ond drwy gegau gwahanol. A dyna sut y dechreuodd y syniad yma o greu *collage* sain. O hynny, a gwaith Jean Rouch, wrth gwrs.

TRC: Enw newydd i mi oedd Jean Rouch. Fel pob ysgolhaig da, mi es i'n syth at Google Books i wybod rhagor. Ga i roi fy ymateb naif iddo, ac efallai y bydd dy ddealltwriaeth fwy soffistigedig ohono'n dod drosodd yn well o orfod cymryd fy annealltwriaeth i i ystyriaeth?

Dyma ni, 'te: Jean Rouch 101. Mae'n anodd darllen ymhell heb ddod at sinema ethnograffig a *cinéma vérité*. Rwy'n cymryd mai cwestiwn canolog Rouch oedd sut mae cyfleu ethnigrwydd trwy gyfrwng ffilm am fod y cyfrwng hwnnw, o reidrwydd, yn creu gwirionedd amgen na gwirionedd ein synhwyrâu. Nid llygad mo'r camera; nid ceg a chlust mo'r meicroffon. Y gamp, yn ei olwg o, ydi osgoi'r technegau sinematig hynny – *montage*, trac sain – sy'n waith y golygydd a'r cyfarwyddwr ac osgoi ar yr un pryd geisio dal ei wrthrych yn ddiarwybod iddo'i hun fel petai'r camera'n bryf ar y wal, a chanolbwyntio yn hytrach ar annog ei wrthrychau i berfformio ac archwilio'u dychmygion a'u breuddwydion a'u hisymwybod eu hunain. Marc allan o 10?

DSJ: Ddim yn ddrwg o gwbl! Mae Jean Rouch yn ffigur pwysig mewn nifer o hanesion, ac mewn nifer o ffyrdd gwahanol. Yn y cyd-destun hwn, mae'n bwysig mewn modd anthropolegol, a modd clywedol. Ym myd ffilm ethnograffig ac anthropolegol brwydrodd Rouch yn erbyn y tueddiadau i drin llwythau egsoftig fel ffynonellau mytholegol statig, i anwybyddu gogwydd yr ymchwilydd, ac i or-bwysleisio manwl gywirdeb deunydd clywedol. Ym myd ffilmiau dogfen, safodd yn erbyn gorbositiffiaeth modd arsyllol *Sinema Uniongyrchol* a oedd yn defnyddio ffug-ddadl o wrthrychedd i hawlio arian a statws.

Felly, roedd ei esiampl yn ddefnyddiol wrth imi geisio dyfeisio'r prosiect, am ddau reswm: 'perfformiad', ac 'adfyfyrdod' (*reflection*). O ran 'perfformiad', roedd yn bwysig bod yn ddewr a pheidio â phoeni yn ormodol am ddiffyg chwilfydedd cymdeithasegol, a'r ofn o greu 'perfformiadau' yn hytrach na galluogi adweithiau dilys, beth bynnag yw'r rheini. Chwedl Rouch:

Fiction is the only way to penetrate reality – the means of sociology remain exterior ones. (Eaton, 1979: 8, o Winston, 2008: 183)

Mae'n ymhelaethu ar y pwynt yma wrth drafod ei ffilm ddogfen enwog *Chronicle d'un Été* (1960),

... contrary to what one might think, when people are being recorded, the reactions that they have are always infinitely more sincere than those they have when they are not being recorded. The fact of being recorded give these people a public. (Cousins & McDonald, 2006: 268–9)

Wrth gwrs, mae yna risg naifrwydd anferthol yma, ac mae gan Rouch gafeatau ynglŷn â moeseg yn ymrwymedig i'r safiad yma. Ond y perthnasedd i mi yw pwysigrwydd perfformiad, fel y darlleniadau o'r cerddi yn ein prosiect ninnau, i balu o dan arwyneb cymdeithasol a chanfod personoliaethau a chysylltiadau cymdeithasol amgen.

Ail elfen bwysig dylanwad Rouch yw 'adfyfyrdod'. Os oedd perfformiad yn medru cloddio, roedd angen adfyfyrdod i sifftio drwy'r clai. Hynny'n union oedd pwrpas ein cyfweiliadau, a'u hamseriad. Os oedd y perfformiad yn rhoi cyfle i'r darllenydd 'berfformio' personoliaeth gyhoeddus, roedd y cyfweiliadau mewn 'cywair' gwahanol ble roedd modd i'r bersonoliaeth unigolyddol a rhesymegol ddychwelyd, ac adfyfyrio ar fewnwelediad y bersonoliaeth 'gyhoeddus' gynharach.

TRC: Rwy'n meddwl fy mod i wedi taro ar y gwahaniaeth sylfaenol rhyngon ni, Dafydd – ond mi fyddai'n eitha peth cychwyn trwy sôn am un tebygrwydd pwysig.

Yr elfen debyg ydi ein bod ni'n dau'n edrych ar rywbeth y tu draw neu'r tu ôl i wrthrych amlwg yr astudiaeth. Nid Parry-Williams – ansawdd ei waith na hyd yn oed arwyddocâd ei waith – ydi ein gwir ddiddordeb ni. Fe'i dewiswyd am fod ei waith yn hysbys a'i enw'n gyfarwydd, ond yn y pen draw mae'n ddyfais neu'n offeryn i wneud gwaith arall. Yn ddamcaniaethol, mi allen ni fod wedi dewis unrhyw lenor neu unrhyw waith llenyddol neu gelfyddydol arall. Y peth pwysig ydi natur yr ymateb iddo. Mae cymaint â hyn yn dir cyffredin.

Y gwahaniaeth ydi hyn. I ti, mae'r cyfweiliadau eu hunain yn ganolog i'r prosiect; i mi, maen nhw'n ffordd gyfleus a chyflym o holi barn. Oherwydd y pwyslais deuol sy gen ti ar berfformio ac adfyfyrio, rwy'ti'n gosod y cyfweiliadau mewn ffrâm amser sydd fwy neu lai'n hunangynhaliol. Adwaith y sawl sy'n cael ei gyf-weld neu ei chyf-weld i'w berfformiad neu i'w pherfformiad ei hun sy'n cyfri i ti: deialog rhwng 'y bersonoliaeth unigolyddol a rhesymegol' a'r perfformiad. I mi, mae perthynas yr elfennau'n wahanol. Dydw i ddim yn gwahaniaethu rhwng y ddau gam yn y broses. Drych ydi'r bobl a gyfwelwyd i gyflwr diwylliant Cymru'r unfed ganrif ar hugain. Mae'r cyfweiliadau'n dweud cyfrolau am sut mae pobl yn darllen. Mi soniais i yn gynharach am 'berthnasedd' a 'brogarwch' ac ati. Dyna graidd y peth i mi: y modd y mae'r gyfundrefn addysg (mae'n debyg) wedi cyflyru darllenydd i gyfiawnhau pwysigrwydd llenyddiaeth mewn termau moesol neu foesebol.

Ond, wedi dweud hynny, fe weithiodd y peth! Mi aethon ni ati'n llwyddiannus iawn, am a wn i, i gynnal y cyfweiliadau er ein bod nid yn unig yn dod at y prosiect o gyfeiriadau

gwahanol ond er ein bod ni hefyd heb gweit ddeall amcanion ein gilydd. Wyt ti'n gweld neges yn y peth i ymchwil ryngddisgyblaethol – neu wyt ti'n credu mai *one-off* lwcus oedd hwn?

DSJ: Rwy'n cytuno â'r syniad o ddrych i ddiwylliant, a bod y perfformio/adfyfrio yn ei gwneud hi'n bosib aros yn driw i wirionedd y foment (h.y. y darlenniadau a'r cyfweiliadau) wrth wneud hyn. Wrth gyfosod y deunydd fideo, rwy'n credu bod y canlyniadau yn ymddangos yn debyg i ni'n dau. Mae'r darllenwyr wedi'u cyflyru. Mae sain arbennig y disgwrs sy'n amgylchynu T.H. yn glir yn yr arddangosfa, fel rhyw fath o atseinio ac ailatseinio: o eiriau, o gymalau, o syniadau. Ond er bod arwyneb defodol ein prosiect yn awgrymu canmoliaeth, ac er bod siâp gofod yr arddangosfa yn awgrymu bod cymuned o ddarllenwyr megis fel rhyw fath o barti cydadrodd ar lwyfan electronig, mae yna ambell nodyn gwag. Pam dewis T.H., pam nad Waldo neu R. Williams Parry? Yr orfodaeth i astudio T.H. yn yr ysgol. T.H. fel symbol o Gymru dan warchae.

Rwy'n credu bod ein hastudiaeth ddeublyg wedi dangos bod gwaith T.H. ei hunan yn ddeublyg. Ar y naill law, mae'n dangos ymrwymiad cysyniadol, llafar, llenyddol, ieithyddol sy'n ffurfio a diffinio cymuned o ddarllenwyr. Ar y llaw arall, mae'n dangos sut gall aelodau cymuned o'r fath bersonoli eu darlenniad o T.H., a chicio yn erbyn y strwythur hwnnw heb ei ddinistrio. Efallai mai dyna yw hanfod gwaith T.H. erbyn hyn.

Ai lwc oedd y cytundeb, y paralel yma rhyngon ni? Wel, fe hoffwn droi'n ôl at Rouch am eiliad, gyda'i fantra, 'Ys gwn i beth a ddigwyddai pe bai ...?'. Roedd hon yn antur ymchwilol, gyda phwrpas, ond efallai heb fap gorfawll! Rwy'n credu bod gwahaniaethau disgyblaethol wedi bod yn gymorth wrth i'r ddau ohonon ni ddiosg rhywfaint o'n ffetisistaeth ddisgyblaethol ein hunain.

TRC: Dyma fi'n cloi'r drafodaeth – a dysgu pethau newydd o hyd! Un peth sy newydd fy nharo i ydi fod y bobl a gyfwelwyd – wrth imi edrych ar eu hwynebau nhw mewn rhes ar y sgriniau yn yr arddangosfa yn siarad ar draws ei gilydd – yn gyfrannog mewn math o barti cydadrodd heb fod yn ymwybodol o hynny, a bod y lleisiau a'r ymatebion yn toddi i'w gilydd neu'n ategu ei gilydd. Dyna, yn sicr, wedd ar y peth a fyddai'n amhosibl heb fideo. Pethau amlwg iawn i ti, efallai, ond cyffrous iawn i mi: bron fel petai rhannau o'm meddwl i'n gorfod gweithio fel cyhyrau sy heb gael llawer o ymarfer.

Am y cydweithio a 'diosg ffetisistaeth ddisgyblaethol', cytuno. Y dull arferol o herio ffetisistaeth, debyg, ydi'r union beth hwnnw: herio. Rydyn ni wedi cael ein cyflyru i feddwl am ymchwil theoretig yn ein meysydd arbenigol ni yn nhermau gwrthdaro. Mae'n rhaid i bopeth a gyhoeddir gywiro neu amodi popeth sy wedi ymddangos o'r blaen. Pam cyhoeddi fel arall? Ond yma, oherwydd bod gan y naill a'r llall ohonom hanner map yr un, fe allen ni fynd ati i ymchwilio heb wybod beth oedd y cwestiwn ymchwil, heb sôn am yr ateb tebygol – a dysgu cryn dipyn wrth wneud hynny. Dwi'n ei argymhell fel ysgytwad i ragdybiaethau ac fel cipolwg ar fydoedd eraill.

DSJ: Rwy'n cytuno. Roedd yn sicr yn hwyl, ac rwy'n credu bod y prosiect wedi gosod rhyw fath o sail fethodolegol, os nad damcaniaethol, ar gyfer prosiect arall, mwy. Mae tri chysyniad allweddol wedi codi, dwi'n meddwl. Yn gyntaf, y syniad o 'gynulleidfa wasgarog' sy'n cael ei huno drwy berfformiad cyfryngedig (mediated) o ryw fath. Yn ail, y

syniad o 'wybodaeth ymgorfforedig', lle mae modd darllen diwylliant heb orfod defnyddio ffurf ysgrifenedig yn unig. Yn drydydd, mae'r prosiect wedi rhoi momentwm i'r syniad o fethodoleg ddyfeisiedig. Y sialens nawr yw sefyll yn ôl, a meddwl i ba gyfeiriad y gellir mynd nesaf.

Cyfeirnodau

Cardiff, J. (2001), *Forty Part Motet*, Field Art Projects.

Downey, J. (1976), *Videos Transamericas*, Llundain: Tate Modern.

Cousins, M. & McDonald, K. (2006), *Imagining Reality*, Llundain: Faber and Faber.

Winston, B. (2008), *Claiming the Real II*, Llundain: BFI.

Nelson, R. (2006), 'Practice-as-Research and the Problem of Knowledge', *Performance Research*, Vol. 11, Iss. 4, tt.105–116.

Sills-Jones, D. (2010), *T.H. Parry-Williams*, Safle Facebook, <http://www.facebook.com/home.php#!/group.php?gid=2409122764>.

Sills-Jones, D. (2010a) *Pwy Yw T.H.?*, Arddangosfa Fideo, 12 sianel ar ddeuddeg sgrin: <http://www.vimeo.com/20469661>.

Ten Brink, Y. (2007), *Building Bridges: The Cinema of Jean Rouch*, Llundain: Wallflower.

Winston, B. (2008), *Claiming the Real II*, Llundain: BFI.